

РАДИКАЛІЗМ ТА ЕКСТРЕМІЗМ ЯК КРАЙНІ ПРОЯВИ НОНКОНФОРМНОЇ ПОВЕДІНКИ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті поставлена проблема визначення категорії нонконформізм відносно політичної поведінки індивіда в суспільних відносинах, проаналізовано різні підходи до теоретичного визначення спільних дефініцій, таких як: радикалізм, політична активність, політичний конформізм.

Ключеві слова: нонконформізм, політична поведінка, радикалізм, політична активність, політичний конформізм, екстремізм, політичний процес, протестна поведінка.

В статье отмечена проблема определения категории нонконформизм относительно политического поведения индивида в общественных отношениях, проанализированы разные подходы к теоретическому определению общих дефиниций, таких как: радикализм, политическая активность, политический конформизм.

Ключевые слова: нонконформизм, политическое поведение, радикализм, политическая активность, политический конформизм, экстремизм, политический процесс, протестное поведение.

This article deals with the problem of definition of the category «nonconformism» for the political activity of individuals in social relationships. The author researches different approaches to the theoretical definition of common notions, such as: radicalism, political activity, political conformism.

Key words: nonconformism, political action, radicalism, political activity, political conformism, extremism, political process, protests behavior.

Політичні процеси усіх часів свідчать, що політичний нонконформізм був і залишається їх невід'ємним компонентом, що істотно впливає на характер і динаміку розвитку суспільства. Політичний нонконформізм є важливою політико-культурною традицією. Він обумовлений передусім історичними, географічними, політичними, соціальними, психологічними особливостями розвитку країни. Нонконформізм виявляється на рівні соціальних прошарків, еліти і контреліти, володарюючих і опозиційних груп, обумовлюючи осьову лінію політичної поведінки лідерів і простих громадян.

Отже, ми з'ясували, що взаємодія влади і особистості являє собою непростий у психологічному аспекті процес. Нормативна та інформаційна регламентація, засоби політичного

насилля, контролю можуть викликати різну реакцію у громадськості. Як зазначає І. Сазонов, «протиріччя між проголошуваними в багатьох країнах ідеалами демократичних свобод, рівних прав і можливостей, з одного боку, і наполегливим збереженням нерівності в головних сферах суспільного життя – з іншої, призводить до частих сплесків політичного насилля і зростання числа терористичних організацій різного характеру» [5, с. 107-108].

У політичній науці існує декілька підходів до визначення протестної поведінки. Перший, який умовно можна назвати «нормативним», пов'язаний з ім'ям А. Марша. У рамках даного підходу протест визначається як форма «нетрадиційної» політичної поведінки. При цьому критерієм розрізнення традиційної і нетрадиційної сфер є

навність або відсутність формальних або неформальних правил регулярного представлення інтересів різних груп. Під протестною найчастіше розуміється поведінка у формі неконвенційної дії, яка не відповідає законним і традиційним нормам режиму, що регулюють політичну поведінку. Відповідно, найчастіше серед протестних виділяються такі явні форми участі, як написання петицій, демонстрації, бойкоти, захоплення будівель, несплата податків, блокади, неофіційні страйки тощо. Подібне розуміння політичного протесту сформулювалося багато в чому під впливом подій 60-х років, що поклали початок так званій «революції участі» в зрілих демократіях [1, с. 21].

Низка авторів, що досліджують протестну поведінку, прагнули подолати певні обмеження «нормативного» підходу. Зокрема, було враховано, що для багатьох громадян зрілих демократій політичний протест перетворився на звичайну практику політичної участі. На основі цього був зроблений висновок про «нормалізацію неконвенційності». Як чинники протестної поведінки почали розглядатися не лише індивідуальні характеристики, але і контекстні чинники (взаємозв'язок індивідів і колективних акторів, соціально-економічний і культурний контекст тощо).

У перелік протестних були включені форми активності, що мають цілком законний характер. Дослідження показали, що в країнах розвиненої демократії вони, безумовно, домінують над незаконними. Політичний протест почав характеризуватися переважно як пряма неінституціалізована форма участі.

Разом з тим у рамках цього підходу не знайшли відображення «тихі» форми політичного протесту. Питання про їх існування навіть не ставилося. Дана проблема передусім виявляється у протестному голосуванні та абсентеїзмі. Власне протестне голосування трактується інколи дещо однобоко як поведінка виборця, який, зазвичай підтримуючи одну партію, раптом віддає свій голос іншій партії, виявляючи, таким чином, незадоволення її діями. Звісно, існує вірогідність, що не завжди голосування «проти всіх» є проявом протестної поведінки. Цьому існують й інші причини. Наприклад, виборець може просто не знати кандидатів, партій, що беруть участь у виборах. Проте доля таких виборців серед тих, що голосують «проти всіх», є досить малою [1, с. 22-23].

Одним з крайніх варіантів розвитку конфлікту влади і особистості є радикалізм.

Поняття «радикалізм» в сучасній політичній психології має декілька значень, а саме: «психологічний механізм якісного перетворення політичних процесів, що передбачає рішучі і безкомпромісні дії для досягнення мети; політичний рух, що дотримується крайніх засобів досягнення мети; соціокультурна традиція, обумовлена відповідним типом особистості та національно-цивілізаційними особливостями суспільства та держави» [4, с. 382].

Таким чином, в основі радикалізму лежить:

- 1) негативне ставлення до існуючого політичного феномену;
- 2) визнання одного з можливих способів виходу з реальної ситуації як єдиного можливого.

«Бунтар хоче бути або «всім», цілком і повністю отожднюючи себе з тим благом, яке він неочікувано усвідомив, і вимагаючи, щоб в його особі люди визнавали і схвалювали це благо, або «нічим», тобто повністю позбутися будь-яких прав, коритися перевершуючій силі. Йдучи до кінця, повстанець готовий до останнього безправ'я, якою є смерть, якщо буде позбавлений того єдиного священного дару, яким, наприклад, може стати дія нього свобода. Краще померти стоячи, чим жити на колінах» [2, с. 128].

У той же час радикалізм не можна віднести до яких-небудь визначених політичних позицій.

Як спосіб діяльності, що тяжіє до крайності, радикалізм, як правило, відіграє в суспільстві дестабілізуючу роль, сприяє конфронтації політичних сил, провокує поглиблення конфліктів, розбалансування системи управління. Але в певних соціально-політичних умовах радикалізм може сприяти критичному перегляду урядом свого політичного курсу, перешкоджати накопиченню негативної енергії всередині суспільства.

Фронтальна і структурна перебудова суттєвих компонентів суспільного організму актуалізує завдання нейтралізації наслідків проявів крайнощів нонконформізму, обмеження їх дії на політичне життя. У переломні історичні періоди, коли піддаються істотні трансформації основи життєустрою людей, ідеали, ціннісні установки, особливо необхідне зважене ставлення до цього феномену. Політичний радикалізм – це реальність, з якою слід рахуватися.

Враховуючи ці позиції, А. Деркач визначає політичний радикалізм як «соціокультурний феномен, обумовлений особливостями історичного, релігійного розвитку країни, виявляється в ціннісних орієнтаціях, стійких формах політичної поведінки суб'єктів, націлених на опозиційність, зміни, тотальний, швидкий темп змін, примат силових методів в реалізації політичних цілей» [4, с. 385]. «...Вони не створюють нічого нового, а лише повідомляють поштовх руху, підготовленому часом і обставинами; одержимі позитивною пристрасною до будь-якої новизни, до всього оригінального, вони майже завжди надихаються відкриттям, яке щойно з'явилося, нововведенням і на ньому вже будують свої висновки відносно майбутнього» [3].

Радикалізм виконує наступні функції у політичному процесі:

- 1) сигнально-інформаційна про ступінь неблагополуччя суспільно-політичного середовища;
- 2) розрядка соціальної напруженості шляхом виходу незадоволення, що накопичилося;
- 3) тиск на політичні інститути, підготовку, прийняття і проведення політичних рішень;
- 4) корегування політичного курсу;
- 5) стимулювання корінних політичних змін, інновацій.

Як ідейно-політична течія, система переконань певної групи людей, метод вирішення локальних економічних і соціально-політичних завдань, радикалізм є необхідним компонентом політичного життя. У стійких соціальних системах консервативні, ліберальні, радикальні компоненти знаходяться у збалансованій взаємодії. У перехідних системах розширюються об'єктивні та суб'єктивні причини, що стимулюють радикальну поведінку. Масштаби поширеності, ступінь гостроти проявів радикалістських ціннісних орієнтацій політичних суб'єктів зменшуватимуться з економічною і політичною стабілізацією у країні. Цінності неможливо відмінити – суспільство повинно їх вичерпати, пережити. Політична влада може послабити дію радикалізму на політичне життя, нейтралізувати наслідки його проявів.

Радикалізм може виявлятися в різних формах нігілізму, екстремізму, тероризму, революціонізму. «*Політичний екстремізм* – це прихильність в ідеях і політиці крайнім поглядам і діям» [4, с. 387].

Слово «екстремізм» утворене від латинського *extremus* – крайній. На думку І. Сазонова, «це швидше не просто крайнє заперечення *status quo*, на чому робить основний акцент вузьке трактування, але і прагнення політичних суб'єктів до ствердження чогось нового: за крайнім запереченням *status quo* приховано прагнення перетворення світу» [5, с. 111-112]. Загалом у досить абстрактному сенсі екстремізм – це прихильність до крайніх заходів, дій, поглядів, рішень.

Екстремізм, зазвичай, є наслідком соціально-економічних криз, деформацій політичних інститутів, різкого падіння життєвого рівня, погіршення соціальних перспектив значної частини населення, домінування в суспільстві почуттів, настроїв апатії, пасивності, соціальної та особистісної нереалізованості, неповноти буття, страху перед майбутнім, придушення владою опозиції, інакомислення. Він також визначає блокування легітимної самодіяльності людини, національний гніт, амбіції лідерів політичних партій, орієнтації лідерів і акторів політичного процесу на екстремальні засоби політичної діяльності [4, с. 387].

Таким чином, політичний екстремізм визначається трьома основними моментами:

- нелегітимна політична діяльність, передусім незаконне насилля;
- крайні форми націоналізму, расизму або соціально-класового антагонізму;
- простота і загальнодоступність ідеології. Хоча будь-який значний рух, навіть якщо його ідеологія і відрізняється складністю, користується гаслами, доступними широким масам, для екстремістських об'єднань особливо характерне уміння доступно запропонувати прості способи і шляхи вирішення складних проблем суспільного життя, переконати маси в можливості їх успішного здійснення на практиці і, як наслідок, в можливості володіння досить широкою соціальною базою [5, с. 111].

Соціальну базу екстремізму складають маргінальні прошарки, представники націоналістичних, релігійних рухів, невдоволені існуючою політичною реальністю інтелігенція, молодь, студентство, військові.

Екстремізм не є чітким і єдиним феноменом. За спрямованістю виділяється екстремізм економічний, політичний, націоналістичний, релігійний, екологічний, духовний тощо.

Метою політичного екстремізму є дестабілізація, руйнування політичної системи, державних структур і встановлення режиму правої або лівої спрямованості. У політичній практиці в чистому вигляді ці типи екстремізму практично не зустрічаються. Націоналістичний екстремізм в багатьох країнах поєднується з релігійним, духовним, а політичний – з економічним, релігійним тощо. За критерієм масштабності дії політичний екстремізм може бути внутрішньо- і міждержавним.

За чисельністю і організованістю учасників розрізняють екстремістські дії співтовариств, груп (сект, організацій); організованих або спонтанних груп; одинаків (зазвичай осіб з психічними захворюваннями або іншими аномаліями). По відношенню до владних структур виділяють екстремізм державний і опозиційний.

Різновидам екстремізму властиві спільні риси:

- 1) насилля зазвичай озброєне або його загроза;
- 2) одновимірність, однобокість у сприйнятті суспільних проблем, пошуки шляхів їх вирішення, фанатизм, завзятість у прагненні нав'язати свої принципи, погляди опонентам;
- 3) бездумне, беззаперечне виконання всіх наказів, інструкцій;
- 4) спірання на почуття, інстинкти, забобони, а не на розум;
- 5) нездатність до толерантності, компромісів, або ігнорування їх.

Екстремізм стоїть тут поряд з крайнім радикалізмом, тероризмом, нігілізмом, революційністю, вождізмом.

Тому більш виправданим є наступне визначення: політичний екстремізм – це соціально-політичне явище, що історично змінюється і виражається у прагненні визначених політично активних індивідів, суспільних груп, володарюючих еліт і контреліт втілити в життя свої політичні ідеали і реалізувати поставлені завдання всіма доступними засобами (включаючи різні форми насильницької дії), спрямованими на державну владу, суспільство в цілому або на якісь його елементи, міжнародні організації, інші країни і в перспективі на все людство в цілому, а також відображається в ідеології, що обґрунтовує і реабілітує це насилля ідеології [5, с. 115].

Таким чином, ми можемо зробити висновок при існуванні таких крайнощів політичної активності суб'єктів, які призводять до зниження здатності до виживання соціальних систем. Політичний радикалізм і екстремізм – це складні соціально-політичні феномени, що супроводжують людство впродовж століть, один із наслідків аномальності людської цивілізації.

Звичайно, кажучи про політичний екстремізм, перш за все мають на увазі незаконне політичне насилля. Проте ні проблема легітимності, ні проблема насилля не дозволяють дати цілісну картину феномену, тоді як приватне питання визначення політичного екстремізму перетворюється при глибшому аналізі в питання фундаментальне: що є соціальною патологією, а що, навпаки, – нормою?

Підсумовуючи, нам хотілося б підкреслити те, що радикалізм і екстремізм є крайніми проявами нонконформного стилю поведінки. Ці явища дійсно мають дещо патологічний характер і виявляються у найгостріших суспільно-політичних кризах. Але не можна заперечувати той факт, що при жорсткому і структурованому

насиллю з боку державної влади саме такі крайні форми політичної поведінки є проявом плюралізму і свободи думок. Саме тому, на нашу думку, явища радикалізму не можна оцінити однозначно, як і нонконформний стиль поведінки взагалі.

Таким чином, ми можемо зробити висновок про існування в політичному процесі перманентної боротьби конформної та нонконформної більшості. Це протистояння характеризується початковими рівними можливостями набуття переваги кожними. Вирішальними тут є не чисельність, а рівень аргументації, стійкість та впевненість позиції, рівень ідеологічного впливу, можливості використання маніпулятивних технологій, а у крайньому випадку – насилля.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахременко А.С., Мелешкина Е.Ю. Голосование «против всех» как форма политического протеста: проблемы изучения // Политическая наука. – 2002. – № 1. – С. 21-43.
2. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство: Пер. с фр. – М.: Политиздат, 1990. – 415 с.
3. Ламброзо Ч. Гениальность и помешательство // <http://psylib.kiev.ua/>.
4. Политическая психология: Учебное пособие для высш. школы / Под. общ. ред. А.А. Деркача, В.И. Жукова, Л.Г. Лаптева. – М.: Акад. Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2001. – С. 347.
5. Сазонов И.А. Политический экстремизм и проблема его категориального осмысления // Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки. – 2000. – № 2. – С. 107-116.

Рецензенти: доктор історичних наук, професор Колісніченко А.І.;
кандидат історичних наук, доцент Курило В.Є.

© Левченко Л.О., 2009

Надійшла до редколегії 23.03.2009 р.